

Lekar kao sudskomedicinski veštak – prava, obaveze i odgovornosti

Hajrija Mujović Zornić

1. Uvod
2. Pravni položaj veštaka
 - 2.1. Staleška i pravna regulativa
 - 2.2. Prava
 - 2.3. Obaveze
3. Odgovornost veštaka
 - 3.1. Imunitet veštaka
 - 3.2. Krivična odgovornost
 - 3.3. Pogrešna veštačenja (malpractice) i građanska odgovornost
4. Zaključak

1. Uvod

Pravni postupci koji uključuju tehnička, medicinska i druga stručna i naučna pitanja, neizostavno iziskuju veštačenje kao relevantno dokazno sredstvo budući da se jedino njime dolazi na kompetentan način do mišljenja o spornim pitanjima koja su iznad opštepoznatog laičkog znanja. Kod složenih predmeta u tim sporovima sudovi ulažu mnogo vremena i napora u odgovoru na to kako pristupiti izboru adekvatno kvalifikovanog veštaka. Veštak tako zadobija privilegovano mesto u pravnom sistemu, jer bez veštaka tužilac ne može da vodi parnicu, tuženi da osnovano iznosi svoje suprotne tvrdnje, a sud da donese presudu. Ako veštak ne uradi dobro posao, strana koja ga je angažovala izgubiće spor i biće odgovorna za isplatu honorara. Opšte je mišljenje da u mnogim sporovima medicinski veštak igra istaknutu ulogu i utiče odlučujuće na ishod spora. Za njega se kaže da je „sudija u beloj bluzi“. Čini se da je zbog nedostatka medicinskih znanja kod sudija, javnih tužilaca, oštećenih i advokata, medicinski veštak zadobio poziciju institucije, koja razvoj dela otkriva i odluku unapred programira. Iznose se tvrdnje da je veštak umesto pomoćnika sudije postao njegov gospodar, sa posledicom da sudija snosi odgovornost za odluku koju je u stvari produkovao neko drugi. Ipak, u većini slučajeva medicinski veštak ne odlučuje svojim veštačenjem zato što preuzima ulogu sudije, već on odlučuje samo ukoliko je sudija ubeđen u ispravnost i tačnost njegovog veštačenja.¹

Suštinski, da bi nalaz veštaka postao sudijski instrument, treba da se desi jedno istinsko prethodno prevođenje pitanja iz medicinskog domena u pravni domen, kao i razgraničenje između stručnih (tehničkih) stavova i sudijskih ocena. To prevođenje

¹ J. Radišić, *Medicinsko pravo*, Beograd, 2008, str. 319.

najčešće se vrši putem deontološke ocene čiji su elementi dati u ekspertskom izveštaju, što stvara ponekad suptilnu zamku u koju manje iskusan sudija može upasti. Medicinski i deontološki aspekti u stvari su često pomešani i ta pomešanost, združena sa dvojnošću neophodne deontološke analize, dovodi do pojave da sudija često nastoji da nezakonito proširi misiju eksperta. Delegiranje u zadatak eksperta atributa pravnog karaktera, mnogo je u teoriji kritikovano, ali u praksi i tolerisano.² Drugim rečima, ekspertiza treba da interveniše samo u onoj meri kao neophodna dopuna sudijskom iskustvu, u domenu koji on ne poznaje. Sa druge strane, dešava se i da sam ekspert spontano proširuje deo svoje misije i daje pravnu procenu koja ne ulazi u njegovu kompetenciju. Ova pojava je jednako za žaljenje. Neophodno je da sudija nastoji da nedvosmisleno ograniči misiju eksperta na stručni domen, koji bi bio naučni ili deontološki, a da se izričito unapred odredi prema oceni i kvalifikaciji elemenata koji će biti obuhvaćeni ekspertizom. Vrednost medicinskog veštačenja pati od još jedne teškoće. Ona izaziva nekad nepoverenje laika iz razloga mogućeg postojanja „profesionalne solidarnosti“. Takvo ponašanje bi svakako bilo za osudu i predstavljalo bi ne samo ozbiljan nedostatak profesionalne savesnosti i poštenja na strani veštaka nego i njegovu protivpravnu radnju.

Sigurno je da dokaz svakog od elemenata odgovornosti lekara u vezi sa štetom po zdravlje može biti ustanovljen, u principu, svakim sredstvom svojstvenim da dovede do osude. Ali, ako to ovaj poslednji može preduzeti direktno, bez posebnih poteškoća, za sve što se tiče netehničkih činjenica, drugačije je za sve što pripada pojmu tehniciteta.

Tada, iz razloga svoje nekompetentnosti, sud treba ovde da preuzme stav tehničara. Neiskustvo suda opravdava pribegavanje ekspertizi. Ako sudija smatra da ne treba da sledi mišljenje veštaka, to ne može biti na tehničkom planu, zato što on može negirati mišljenje, o kome je pitao iz razloga svoje nekompetentnosti. To je pošto u toku transpozicije koju je obavezan da učini, najčešće sa tehničkog domena na pravni, drugi elementi intervenišu, što se treba uzeti u obzir na terenu prava gde je on jedino kompetentan. Svaka druga interpretacija meša činjenice i pravo. Treba shvatiti da na tehničkom terenu gde je sud načelno radikalno nekompetentan, kompetentnost veštaka se pretpostavlja. Ali na pravnom terenu, kompetentnost sudije ponovo uzima svoju punoću.

Lekar koji je angažovan kao veštak u svom radu primenjuje profesionalna pravila poštujući principe stručnog i etičkog postupanja u medicini. S jedne strane, među njegovim obavezama jeste poštovanje ljudskog dostojanstva i visokih etičkih principa, kao što je zaštita poverljivosti informacija koje se tiču zdravlja i privatnog života individua. U tom smislu, ovaj aspekt medicinske prakse jednako može biti predmet odgovarajućeg nadzora i pravne kontrole. Sa druge strane, radeći kao veštak, lekar treba da sve dužnosti vrši sa integritetom, odnosno sa profesionalnom nezavisnošću u svom mandatu i uslovima saglasno dobroj praksi veštačenja. Postoje, međutim, i postupanja koja čine lošu praksu veštačenja ili slučajevi pogrešnog veštačenja (*malpractice*). Tada se postavlja pitanje da li parnična stranka može angažovati veštaka da bi uspela u tužbi protiv drugog veštaka, što bi se moglo prevesti i u pitanje: koji su pravni rizici biti veštak? Pravo je veštaka da svedoči u nekom postupku bez ikakvog straha od pravnih reperkusija. Šta se smatra slučajem pogrešnog postupanja, vidi se kao komplikovan izbor

2 R. Kulić, „Upis i status veštaka u sudskom postupku“, *Pravni život*, 12/1998, str. 229237. J. Pennau, Jean, *La responsabilité médicale*, Paris, 1977, str. 136–145.

između javne politike ohrabriranja svedočenja od strane plaćenog veštaka i, nasuprot tome, stvaranja uslova da veštak svedoči na jedan profesionalan način.³ Pored svih poteškoća, u razvijenim zemljama se odgovornost sudskih veštaka izvodi prema opštim pravilima o odgovornosti. Bez obzira na to o kojoj vrsti odgovornosti je reč, kazne za greške i propuste su ozbiljne i mogu voditi do privremenog ili trajnog razrešenja od dužnosti veštačenja.

2. Pravni položaj veštaka

2.1. Staleška i pravna regulativa

Postupajući kao veštak u nekoj pravnoj stvari, lekar je praktično angažovan u obavljanju jednog vida medicinske delatnosti, te je za taj zadatak dužan da sledi važeća pravila iz usvojenih profesionalnih kodeksa etike za lekare.⁴ To znači da se regulativa o postupanju sudskih veštaka može sagledati kako na nivou staleških (strukovnih) propisa, tako i državnih propisa, pre svega zakona. Medicinski kodeksi sadrže načela, a u pojednostima propisuju samo opšta mesta o postupanju veštaka kao pomoćnika, odnosno stručnog svedoka pred sudom, izdavanju lekarskih uverenja i potrebnih preventivnih merenja vezanih za životnu sredinu. Posmatrajući kompleksnost posla veštačenja, većina ovih staleških odredbi je okvirne prirode i u tom smislu nedovoljna. Zato su mnoge razvijene zemlje pristupile donošenju posebnih vodiča i kodeksa etike

o medicinskim veštacima koji sveobuhvatno predviđaju pravila ponašanja veštaka u pogledu pitanja sprovođenja svih vrsta medicinskih veštačenja, što ide i do veštačenja lekarskih grešaka i najspecifičnijih neimovinskih šteta. Navode se najčešće primeri etičkih vodiča za medicinske eksperte u SAD (1995) i Kanadi (1997).⁵ Pri svemu tome, i ovaj aspekt medicinske prakse jednako može biti predmet supervizije. Za ove procese naročito su zainteresovani medicinski profesionalci i pravnici čije se obaveze prožimaju i koji danas zajedničkim naporima nastoje da u ovu materiju uvedu sistematičnost i red.

Zbog važnosti institucije veštačenja, nastoji se da se učine i izvesna poboljšanja i na planu pravne regulative. To se čini nezavisno od pravnog sistema koji je važeći u jednoj zemlji, tako da se koncepcije veštačenja i na taj način približavaju. Položaj lekara kao veštaka dobija svoje osobenosti i svoj pravni izraz u oblikovanju odgovarajućih propisa i u ovom delu medicinske prakse. Među njegovim obavezama jeste poštovanje ljudskog dostojanstva i pravnih principa, kao što je zaštita poverljivosti informacija koje se tiču zdravlja i privatnog života individua. Sudskomedicinsko veštačenje čine radnje gde lekar-veštak, izabran od strane suda ili drugog autoriteta, prema svom stručnom umeću i znanju utvrđuje i ceni fizičko ili mentalno stanje nekog lica, a u vezi s posledicama do kojih dovode incidenti u krivičnom i građanskom pravu. Generalno, u odštetnom pravu raste značaj medicinskih ekspertiza, naročito vezanih za naknadu neimovinske štete, pa je time od veće važnosti i položaj veštaka. Kompleksnost ukupne problematike dobija na aktuelnosti i sa napretkom tehnika veštačenja u oblasti medicinske nauke i prakse.

3 E. P. Richards / C. Walter, „When are Expert Witnesses Liable for their malpractice“, 19 *IEEE Engineering In Medicine And Biology Magazine* #2/2004, str. 107–109.

4 Kodeks profesionalne etike Lekarske komore Srbije usvojen je 28. septembra 2006, „Službeni glasnik RS“, broj 121/07.

5 Bernier, R. *The Physician as Expert – Ethical and regulatory considerations*, College des Medecins du Quebec, March 1997, str. 2–16.

Procesni zakoni ne sadrže odredbe o pojmu veštaka niti o njegovoj delatnosti, već samo odredbe o proceduri i položaju veštaka kao procesnog učesnika na sudu, što i jeste zaštitni cilj procesnih normi. Veštaci su treća lica u postupku i za sud su specifičan i stručan izvor saznanja.⁶ Na primer, ako se komparativno posmatraju zakoni o parničnom postupku može se zaključiti da brojnost odredbi o veštacima varira, kao i to da terminološki postoji određena nepodudarnost jer se u pojedinim tekstovima naglašava svojstvo stalnog obavljanja posla veštačenja, te se otuda taj deo zakonskih odredbi odnosi izričito na stalne sudske veštace.⁷ Ovde ostaje nedorečeno kakav je položaj drugih veštaka koji nisu stalni i koji tu ulogu preuzimaju *ad hoc*, da li se na njih primenjuju ove odredbe po analogiji ili pak oni imaju status stručnog svedoka.

Pojam sudskog veštaka definišu po pravilu zakoni koji uređuju sudsko veštačenje. U tom pravcu može se izdiferencirati najpre pristup koji polazi od definicije veštaka, a zatim i drugi pristup koji ne definiše ličnost veštaka, već bliže određuje šta su poslovi veštačenja. Međutim, i tamo gde je data zakonska definicija veštaka, ona je veoma sažeta i svodi se na to da je *veštak* lice koje je imenovano za obavljanje poslova veštačenja.⁸ Proizlazi da tvorci ovih zako-

na na prvom mestu govore o pojmu veštaka u užem smislu. To je blisko stavu u pravnoj teoriji da poimanje institucije veštačenja i veštaka u nekoj oblasti laičkog (nepravnog) znanja kojim sud ne raspolaže, ima širi i uži smisao. Veštak *u širem smislu* je svako ko u stvarima iz određene stručne oblasti, na osnovu svoga obrazovanja ili iskustva, raspolaže posebnim stručnim znanjima. Pod veštakom se podrazumeva fizičko lice koje u nekoj ograničenoj oblasti duhovnih ili prirodnih nauka, tehnike, privrede ili neke druge oblasti, raspolaže natprosečnim znanjem i iskustvom, i koje to naročito poznavanje stvari, svakome ko ga pita, stavlja na raspolaganje lično, nezavisno i nepristrasno, tj. objektivno. Međutim, veštakom *u užem smislu* smatra se lice koje, u vidu glavnog i sporednog zanimanja, svoje stručno i specijalno znanje podnosi kao ekspertizu sudu, upravnim organima, privatnim licima, preduzećima i ustanovama. Suštinski on nastupa kao stručni svedok (svedok ekspert/*expert witness*), a to je svedok koji je na osnovu specijalnih saznanja, veština, obrazovanja ili iskustva kvalifikovan da pruži svedočenje kako bi pomogao utvrđivanju činjenica u stvarima koje prevazilaze opšta znanja većine ljudi.⁹

Zakonom se određuju *poslovi veštačenja* kao aktivnosti čijim se obavljanjem uz korišćenje naučnih, tehničkih i drugih dostignuća pružaju sudu, ili drugom organu koji vodi postupak, potrebna stručna znanja koja se koriste prilikom utvrđivanja, ocene ili razjašnjenja pravno relevantnih činjenica.¹⁰ Poslovi veštačenja su po zakonu od posebnog društvenog značaja. Primarni zadatak sudskog veštaka je da nadomesti nedostajuće

6 Videti: čl. 249–261. Zakona o parničnom postupku Republike Srbije, „Službeni glasnik RS“, broj 125/04; V. Petrović Škero, „Sudskomedicinsko veštačenje u skladu sa odredbama novog Zakona o parničnom postupku“, *Svet rada*, 2/05, str. 125–130; videti: na osnovu člana 139. stav 3. Zakona o sudovima Hrvatske (*Narodne novine*, br. 150/05, 16/07, 113/08) usvojen je Pravilnik o stalnim sudskim vještacima (*Narodne novine*, br. 88/08, 8/09).

7 Član 138. ZPP-a Hrvatske, *o. c.*

8 Član 2. Zakona o vještacima Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 16/05); Zakon o vještacima („Službene novine Federacije BiH“, broj 49/05).

9 Schlund, G. H. „Der Arzt als Sachverständiger und Gutachter“, u: LAUFS, A./UHLENBRUCK, W. *Handbuch des Arztrechts*, München, 2002, str. 1032.

10 Član 2. Zakona o uslovima za obavljanje poslova veštačenja RS, *o. c.*

znanje sudije, da mu stručno pomogne da utvrdi i oceni ono što je predmet dokazivanja i što je merodavno za odluku koju sud treba da donese.¹¹ Sudski veštaci, na osnovu svog stručnog znanja, pružaju sudu uslugu davanja nalaza i mišljenja (veštačenje) kada je to potrebno radi utvrđivanja ili razjašnjenja činjenica koje se utvrđuju u postupku.¹² U komentarima zakonskih rešenja, a u vezi s poslovima veštačenja, ističe se shvatanje veštačenja kao stručne ekspertize sa podelama po vrsti posla i naručioca (ekspertiza kod-tehničkih, finansijskih ili ugovornih pitanja; ekspertiza tražena od jedne ili više ugovornih strana ili pre nego što se ugovor potpiše; ekspertiza u mirnom rešenju spora, van-sudska; sudska ekspertiza – u toku sudskog procesa ili arbitraže; veštačenja – osnovna, kontrolna i superveštačenja; individualno veštačenje – veštačenje putem komisije iz iste struke, ili komisije stručnjaka iz različitih struka).¹³ Širu odredbu sadrži zakon Mađarske, gde se navodi da je zadatak sudskog veštaka da na osnovu toga što je pozvan od strane suda, tužilaštva, policije ili drugih organa, korišćenjem dostignuća nauke i tehničkog razvoja, stručnim mišljenjem pomogne u utvrđivanju činjeničnog stanja i odlučivanju o nekom stručnom pitanju. U svakom slučaju, sudski veštak je dužan da svoju delatnost obavlja na osnovu odredaba zakona i drugih propisa, primenom pravila struke po svom najboljem znanju i umeću, kao i uz pridržavanje zakletve koju je položio.¹⁴

2.2. Prava

Pravni položaj svakog veštaka determiniše predmet veštačenja i procesne radnje predviđene pozitivnim propisima. Otuda

se i o problematici prava i obaveza veštaka može govoriti kao o određenim materijalnim i procesnim pravima i obavezama. Kod ove podele može se izvući i podela na osnovu pravnog izvora obaveza koje proističu iz pravnih propisa, na jednoj strani, i strukovnih (staleških) propisa, na drugoj strani, mada ova podela u praktičnom smislu nije toliko izražena. Zakonska regulativa, od koje se polazi u definisanju i objašnjavanju prava, svakako su zakoni koji uređuju veštačenje u sudskom ili upravnom postupku.¹⁵

Kada je reč o medicinskom veštaku, prava veštaka su najpre vezana za obavljanje medicinske delatnosti i proističu iz slobode vršenja lekarske profesije, slobode pregleda i izbora metoda naučnog i stručnog postupanja. U literaturi se ističe da je takvo veštačenje jedan od vidova medicinske prakse sa svim svojim osobenostima i značajnim mestom u pravosudnom sistemu.¹⁶ Položaj lekara kao veštaka dobija svoj pravni izraz i u oblikovanju odgovarajućih propisa u ovom delu medicinske prakse. Uključivanje u rad suda u dokaznom postupku objašnjava procesne zahteve prema lekaru, ali i mnogo više naglašenu potrebu njegove samostalnosti i nezavisnosti nego kad obavlja redovan rad. Iz slobode njegovog delanja proističu i prava veštaka da odbije ili da prekine veštačenje kad za to postoje opravdani razlozi na koje se tada poziva. Pravni položaj veštaka može donekle biti različit, u zavisnosti od toga kakva je vrsta veštačenja,

11 Član 249. ZPP-a (RS), *o. c.*

12 Član 3. Zakona o usl. pos. veš. Republike Srbije, *o. c.*; član 38, Zakon o sudovima HR, *o. c.*

13 Holodkov, *www. o. c.*

14 Paragraf 1. Zakona Mađarske, *o. c.*

15 Videti propise zemalja u okruženju: Zakon o uslovima za obavljanje poslova veštačenja („Službeni glasnik SRS“, br. 16/87 i 17/87), Zakon o sudskim vještacima („Službeni list RCG“, broj 76/04), Pravilnik o stalnim sudskim vještacima (*o. c.*), Zakon o vještacima Republike Srpske (*o. c.*), Zakon o vještacima (*o. c.*), Zakon o sudskim veštacima Mađarske (zakon broj 47. iz 2005, prevod dostupan na sajtu: <http://www.forensicexp-vojvodina.org.zu/docs/ZakonEU.pdf>)

16 R. Binder, „Liability for the Psychiatrist Expert Witness“, *AMJ. Psychiatry* 2002, 159, str. 1818.

odnosno da li se ono sprovodi kao privatno, sudsko ili službeno veštačenje za neki drugi organ. Načelno, svaki lekar je u okviru svog zanimanja, bilo u privatnoj praksi ili klinici, ovlašćen da sačini stručno mišljenje.¹⁷ To bi moglo biti za pacijente, za druge lekare, ali takode za osiguravajuće društvo, tužilaštvo ili lekarsku komoru. Kod sudskog veštačenja lekar je pozvan od suda kako bi, primenjujući visoko stručna znanja, *lege artis* i pažljivo, obavio veštačenje, te blagovremeno i potpuno podneo izveštaj izlažući ga pismeno ili usmeno. Jedno od osnovnih prava jeste da imenovanom veštaku pripada nagrada za rad. Veštak ističe i zahtev za naknadu troškova koji nastanu po njega u toku veštačenja (putni troškovi, troškovi za hranu i smeštaj, naknada za izgublenu dnevnicu, odnosno zaradu i sl.).

Pored prava koja sadržinski obeležavaju njegov rad, veštak koji prihvati veštačenje stiče i procesna prava, shodno odredbama krivičnog ili parničnog postupka. Takva su prava koja se tiču uručenja rešenja o veštačenju, urednog pozivanja od strane suda, obaveštavanja o predmetu, procesnim radnjama i rokovima od značaja za veštačenje. Veštak može tražiti da mu se stave na raspolaganje određeni podaci, obaveštenja, spisi, predmeti ispitivanja, ako mu je to potrebno za pripremu stručnog mišljenja. Na traženje veštaka mogu se izvoditi i novi dokazi da bi se utvrdile okolnosti koje su važne za stvaranje mišljenja veštaka.¹⁸

2.3. Obaveze

Najvažnije obaveze sudskomedicinskog veštaka tiču se ostvarenja njegovog zadatka u punom smislu te reči, odnosno da pruži

stručnu pomoć sudu u razrešenju nekog medicinskog pitanja za čije se rešavanje sud naziva apsolutno nekompetentnim. Tumačeći pozitivne propise, prepoznaje se nedvosmisleno intencija zakonodavca da, kroz jasno definisanje prava i obaveza na strani veštaka, dostigne zaštićene ciljeve veštačenja, a to su svrsishodnost, stručnost i ažurnost obavljanja tog posla. Veštak je prvenstveno obavezan da veštačenje vrši savesno, nepristrasno i u skladu sa pravilima struke i nauke. Zakoni naglašavaju dužnost pridržavanja pravila struke, zakona, drugih propisa i međunarodnih standarda. Kad se ima u vidu učinak samog veštačenja, fokus se stavlja na obavezu savesnog i pažljivog postupanja. To je opšta dužnost koja se dodatno pojačava članom 18. Zakona o obligacionim odnosima, naročito kad veštaka predlaže parnična stranka ili kad on postupa kao privatni veštak. Shodno toj odredbi, veštak je dužan da postupa sa pažnjom „dobrog stručnjaka“.¹⁹ To je standard pažnje ili potrebna pažnja čija se ispunjenost procenjuje u svakom konkretnom slučaju.

U delu dužnog ponašanja veštaka i ovde su bitne obaveze koje mu nameće vođenje sudskog postupka. Procesni zakoni, a u velikoj meri zakoni koji uređuju veštačenje, stavljaju u prvi plan baš obavezu pridržavanja rokova. Preciziraju se izuzeci kad se dati rok produžava uz obavezu izveštavanja veštaka o svakoj daljoj preduzetoj radnji. Rokovi se odnose na obavezu odazivanja pozivu suda i urednog dostavljanja nalaza i mišljenja. Veštačenje u nekom predmetu odnosi se i na obavezu da se postupa po dodatnim nalogima suda. Veštak je dužan da čuva profesionalnu tajnu u pogledu činjenica i podataka koje

17 Član 251. ZPP-a; Rešenje Okružnog suda u Čačku 1037/07 od 27. juna 2007.

18 Petrović Škero V., „Prava i obaveze veštaka“, *Svet rada*, vol 4, 2/2007, str. 109.

19 Član 18. stav 2. ZOO-a (Ponašanje u izvršavanju obaveza i ostvarivanju prava): strana u obligacionom odnosu dužna je da u izvršavanju obaveze iz svoje profesionalne delatnosti postupa s povećanom pažnjom, prema pravilima struke i običajima („pažnja dobrog stručnjaka“).

je saznao u toku svoje delatnosti.²⁰ Obaveze veštaka da pohađa određenu obuku i da se stručno usavršava tretiraju se istovremeno i kao njegova prava i obaveze. Prema nekim zakonskim rešenjima postoji obaveza vođenja dnevnika izvršenih veštačenja, kao i obavezno osiguranje od odgovornosti za štetu pričinjenu u toku vršenja poslova veštačenja.²¹

3. Odgovornost veštaka

3.1. Imunitet veštaka

Tradicionalno, veštaku se garantuje pravni imunitet za njegov forenzički rad zbog čega on ne može biti tužen zbog toga što mu se stavljaju na teret nestručan rad ili pogrešne izjave. Kao razlozi za to navode se da institucija veštačenja predstavlja važan deo pravosudnog sistema i da je u interesu pravde da veštak bude zaštićen. Vremenom se na tom polju desila promena za sve procesne učesnike pa i za veštake. Oni počinju da se smatraju subjektom sankcionisanja od strane profesionalnih asocijacija, medicinskih odbora i od oštećenih, koji podnose tužbe po osnovu deliktne odgovornosti. Dotadašnja doktrina imuniteta trpi promene i sve više se govori o pravnim rizicima rada sudskog veštaka.²² Postoje dve vrste imuniteta veštaka: imunitet od krivičnog gonjenja zbog datog svedočenja na sudu i imunitet od građanske odgovornosti za štetu uzrokovanu takvim svedočenjem. Ako veštak iznosi neistinu u pogledu nekog stava ili stanja, može biti optužen za krivično delo lažnog iskaza ili krivokletstva. Naime, svi veštaci, u svako doba i nezavisno od bilo kog zahteva

za imunitetom, nalaze se pod pretnjom kažnjavanja ukoliko daju lažni iskaz. U tom slučaju je počinjeno krivično delo i ono se goni po službenoj dužnosti od tužilaštva, a ne od parničnih stranaka. Taj postupak ne pribavlja ništa lično za stranu oštećenu lošim radom veštaka, kao što su propuštanja ili pogrešne izjave koje se nekad kvalifikuju kao klevete od strane veštaka. Da bi se naneta šteta popravila, oštećena strana treba da pokrene parnicu po osnovu deliktnog prava i drugih posebnih zakona.²³

Od sudova se očekuje da obezbede „pošteno“ i savesno veštačenje, odnosno da onemoguće lažno svedočenje ili prekoračenje zadataka veštaka. Više od toga, smatra se da su nalaz i mišljenje veštaka rezultat misaonog procesa i da se niko ne može optužiti zbog manjkavosti u mentalnoj sferi, posebno ukoliko predmet koji se veštači nije egzaktne prirode, kako je to upravo u medicini. Pored toga, zauzet je stav da veštak nije kriv samo zbog toga što je njegovo svedočenje nedosledno, tj. protivurečno. Sud je smatrao da unutrašnja nedoslednost u svedočenju, ili nedovoljna utemeljenost mišljenja veštaka, može dovesti do toga da sud zanemari podneto veštačenje, a ne da tu vidi osnov za lažno svedočenje. Ni prekoračenje zadatka takođe ne bi moglo na delotvoran način biti sankcionisano putem tužbe.²⁴

Imunitet veštaka ne odnosi se na nepravilnosti u radu veštaka zbog kojih sleduje disciplinska odgovornost. Takva odgovornost veštaka može biti u skladu sa zakonom izvedena u prekršajnom i disciplinskom postupku. Na primer, neopravdano odbijanje poslova veštačenja od strane pravnog lica smatra se prekršajem za koji je predviđena novčana kazna.²⁵ Postoje i razlozi za druge disciplinske mere, kao i privremeno

20 Petrović Škero, V., o. c., str. 106–107.

21 Član 36. Zakona Republike Srpske/BiH.

22 Binder, o. c., str. 1819.

23 Richards/Walter, o. c., str. 107.

24 Vrhovni sud Wyominga, BINDER, o. c., str. 1820.

25 Član 44. Zakona Republike Srpske/BiH.

i trajno razrešenje od dužnosti veštačenja. Uopšteno govoreći, razlikuju se disciplinski postupci koji se vode pred profesionalnim udruženjima i oni pred državnim telima za licenciranje veštaka. U jednom slučaju iz inostrane prakse Apelacioni sud je stao na stanovište da profesionalno udruženje može disciplinovati svog člana zbog netačnog veštačenja.²⁶ Slučaj se ticao veštaka-neurohirurga koji je bio suspendovan od strane Udruženja neurohirurga zbog njegovog svedočenja u jednom predmetu. Veštak je tužio Udruženje zato što ga je suspendovalo. Suspendacija je ipak podržana od strane suda distrikta i Apelacionog suda. Drugostepeni sud je smatrao da je veštačenje neodgovorno i da krši pravilo etičkog kodeksa da je veštak dužan da sudu pruži tačno i dokumentovano mišljenje o stvari u pitanju. Oblast etike veštaka je, međutim, još uvek nerazvijena i mnoga profesionalna udruženja nemaju kodekse koji se tiču forenzičkog rada, osim što se daju opšti principi savesnosti (poštenja) i sprečavanja konflikta interesa.²⁷

Što se tiče sankcionisanja od strane tela za medicinsko licenciranje, davanje veštačenja se procenjuje kao jedan vid medicinske prakse. Imunitet veštaka ne odnosi se ni ovde na disciplinska saslušanja u okviru profesije. Jedan od ciljeva jeste da se svedočenje veštaka učini jednako preglednim i uočljivim kao i rad drugih lekara. Ako je njihovo svedočenje neodgovarajuće (nemarno, nehatno), o tome se sastavlja izveštaj na medicinskom odboru i izriče se disciplinska mera. Tu se može uključiti i državna agencije za licenciranje veštaka, ukoliko je obrazovana.

Zakon o uslovima za obavljanje poslova veštačenja, koji je na snazi u Srbiji, ne govori

direktno o odgovornosti veštaka. U odredbi koja se odnosi na nadzor nad radom veštaka jasno se vide razlozi zbog kojih bi rad veštaka mogao biti doveden u pitanje. Naime, veštak krši zakonske obaveze ukoliko se pokaže nestručnim ili nesposobnim za davanje nalaza i mišljenja, ako se neuredno odnosi prema pozivima suda, ili se ne pridržava rokova određenih za veštačenje. Reč je o odgovornosti kao posledici nadzora i sankcioniše se pred organom koji vodi registar veštaka i koji isto tako može izvršiti brisanje iz registra.²⁸ Za druge vrste odgovornosti važe opšta pravila o odgovornosti, ali ovaj zakonski tekst ne nalazi za potrebno da na njih upućuje.

3.2. Krivična odgovornost

U većini zemalja za procesni položaj veštaka primenjuju se analogno propisi o svedocima. To se dešava i kada se postavlja eventualno pitanje korektnosti i savesnosti veštačenja, odnosno odgovornosti samog veštaka za svoj rad. To znači da su i veštaci dužni da govore istinu i da mogu biti zakleti, onada kad polažu zakletvu jer se to od njih traži. Ako veštak saopšti pogrešne podatke ili vrednosne sudove, ili ako veštačenje ne obavi časno, po najboljem vlastitom uverenju, on snosi krivičnu i građansku odgovornost. Uslovi krivične odgovornosti zavise i od toga da li je veštak položio zakletvu. Krivična odgovornost zakletog veštaka zbog pogrešnog iskaza dolazi u obzir kad on to čini umišljajno ili iz grube nepažnje, dok veštak koji nije zaklet odgovara samo kad je postupao umišljajno.²⁹

U uporednopravnoj literaturi iznosi se primer Austrijskog krivičnog zakona koji

26 Austin v. American Association of Neurological Surgeons, 253F3d 967 (7th Circuit 2001) Apelacioni sud USA, BINDER, *o. c.*, str. 1821.

27 *Ibid.*

28 Članovi 38. i 39. Zakona o uslovima za obavljanje poslova veštačenja, *o. c.*

29 Član 111. stav 2. ZKP-a i član 206. KZ-a; Radišić, Medicinsko pravo, str. 321.

inkriminiše neka od postupanja veštaka.³⁰ Prema ovom zakonu, kad svedok s namerom saopšti pogrešan iskaz ili drugi dokaz to je kažnjivo jer je reč o izjavi pod zakletvom, što važi i za veštaka. Prisustvo pogrešnog dokaza relativno je lako otkriti, jer je to slučaj uvek kad su činjenice objektivno drugačije. Kad je reč o pogrešnom zaključku, stvar je mnogo teža, čak i nemoguća, kao što je objektivno pogrešno zauzet stav veštaka, ali gde on nije uverljiv u mogućnosti njegovog popravljivanja. Krivično delo je učinjeno ako se pogrešno mišljenje iznese pred sud, nezavisno od faze postupka ili da li je mišljenje takvog značaja da opovrgava izreku presude. Tako, to ne bi bilo relevantno ako je mišljenje dato samo napismeno ili ako je razjašnjeno pre sudskog saslušanja. Kod dobrovoljnog odustajanja od pogrešnog mišljenja kažnjavanje može biti izbegnuto jer ne bi imalo svrhu ukoliko je ispravljeno. Ispravka je moguća sve do kraja iznošenja dokaza.

Činjenica da je dat pogrešan nalaz od bitnog je pravnog značaja jer su baš medicinski dokaz i mišljenje po pravilu odlučujuć za parnicu. Davanje pogrešnog nalaza često je združeno s nekom drugom kažnjivom radnjom, na primer falsifikatom ili prevareom. Elementi krivičnog dela postoje kad je voljno (umišljajno) prezentiran pogrešan dokaz. U ovom slučaju pribavljena korist ne mora nužno da bude za veštaka, već i u vidu socijalnog davanja ili nezakonitog zadržavanja lica, tj. lišavanja slobode. Za postojanje krivičnog dela nije od značaja da li je prihvatanje protivpravne koristi bilo pre ili posle podnošenja dokaza, tj. mišljenja. Štaviše, iznos koristi nije od važnosti. Prihvatanje poklona nije krivično gonjeno osim ako

se uđe u oblast Zakona o lekarima, što je predmet istrage. Pravni zahtevi koji se tiču poverljivosti u komunikaciji, tačnije profesionalne tajne, nisu regulisani samo u okviru propisa o lekarima već i krivičnog zakona. Otkrivanje poverljivih podataka je kažnjivo, osim ako je do toga došlo iz razloga javnog zdravlja ili krivičnog zakona, ako postoji legitimni privatni interes odbrane ili krivičnog ili disciplinskog postupka protiv veštaka o kome je reč. U slučaju krivične osude veštaka, u principu građanski sud je vezan tom odlukom, međutim prethodna krivična osuda nije i neophodna.³¹

3.3. Pogrešna veštačenja (*malpractice*) i građanska odgovornost

Jedan od ciljeva deliktne prava jeste da se kompenzuje oštećena strana, uvek onda kad uzrok štete može da se pripíše drugoj strani na osnovu čvrstih razloga. Drugi cilj je da se odvрати od buduće štete i time prevenira loša praksa. Zbog toga se smatra da mera doktrine imuniteta počiva na tome da li imunitet po svojoj suštini pomaže da se dostignu ciljevi deliktne prava. Neki sudovi su zauzeli stav da je imunitet kontraproduktivan tim ciljevima i nepravedan prema oštećenoj strani.³² Argumenti o napuštanju imuniteta jesu ti da veštak može tužioca ili tuženog da ošteti svojim nestručnim i grubim postupanjem i da onda treba i da preuzme odgovornost za nastalu štetu.

Načelno, građanska odgovornost medicinskog veštaka moguća je zbog pogrešnog i zbog neblagovremenog veštačenja, ukoliko je njome naneta šteta nekoj od strana u sporu. Privatni veštak odgovara svom nalogodavcu po osnovu ugovora, a sudski veštak odgovara po osnovu delikta. Ovde se građanska odgovornost temelji na krivici, ali

30 E. P. Leinzinger, „Penal and civil liability of the medical expert witness in the Austrian legal system“, *Forensic Science International*, 1999/103, str. 21–22.

31 *Ibid.* str.23.

32 Binder, *o. c.*, str. 1820.

se ograničava na umišljaj i grubu nepažnju. Značajno je da javni veštak odgovara sam za svoje postupke, jer se smatra da on ne dela u svojstvu državnog organa nego kao pojedinac. Ali država može da preuzme na sebe odgovornost zbog pogrešnog ili neblagovremenog veštačenja javnih veštaka. U novije vreme ima primera da odgovornost veštaka za štetu propisuju i neki građanski zakonic. ³³ Takav je slučaj sa Nemačkim građanskim zakonikom. Veštak imenovan od suda koji namerno, ili iz grube nepažnje podnese pogrešno veštačenje, dužan je da učesnicima u sporu naknadi štetu nastalu usled sudske odluke koja počiva na tom veštačenju. Obaveza naknade štete ne nastaje ako je oštećeni namerno ili iz nepažnje propustio da upotrebom nekog pravnog sredstva štetu otkloni. Treba primetiti da nemački zakonodavac nije hteo da veštaka izloži riziku od nesagledive odgovornosti, već njegovu odgovornost ograničava na nameru i grubu nepažnju, tj. na svesno i krajnje lakomisleno postupanje. ³⁴ U odnosu na advokate, veštak ima privilegovanu odgovornost, jer advokati odgovaraju svojim klijentima i za običnu nepažnju. Ali kad nije u pitanju veštak koga je imenovao sud nego lice koje u postupku učestvuje kao privatni veštak, ono odgovara nalogodavcu na osnovu ugovora, a prema trećima po opštem deliktnom pravu. To važi i za štete nastale učesnicima u postupku zbog odugovlačenja sa podnošenjem izveštaja o veštačenju. Ako je za istu stvar imenovano više veštaka, oni odgovaraju solidarno. U slučaju kad imenovani sudski veštak angažuje sebi pomoćnika za medicinsko veštačenje, on odgovara i za njega kao gospodar posla.

³³ §839a NGZ; §1299 i §1300 AGZ.

³⁴ J. Radišić, *Odgovornost zbog štete izazvane lekarском greškom u lečenju i u obaveštavanju pacijenta*, Beograd, 2007, str. 328.

U smislu pravila o odgovornosti pogrešnim se smatra veštačenje koje je objektivno neispravno. ³⁵ To je naročito slučaj kad je medicinski veštak propustio da obavi ispitivanja koja su nužna za podnošenje iscrpnog izveštaja o veštačenju, kad je iz nepažnje uzeo za osnov pogrešne podatke, ili je iz tačnih podataka izvukao pogrešne zaključke. Pogrešnim se smatra i veštačenje koje ne odgovara opšteprihvaćenim gledištima u medicinskoj nauci. Sudski veštak može se osloniti samo na učenje i metode ispitivanja koji su u merodavnim stručnim krugovima uopšte i nesumnjivo priznati kao ispravni i pouzdani. U slučaju kad o nekom medicinskom pitanju postoje različita shvatanja, tada veštak mora da se opredeli za jedno od njih, ali u tom slučaju mora jasno izložiti različita gledišta. ³⁶ Postoji razlika kad je mišljenje podneseno profesionalno ili kad mišljenje može biti posmatrano kao besplatan savet. Veštak je ipak na kraju odgovoran i ako da pogrešan savet sa znanjem ili u slučaju grube nepažnje. Kad podnosi nalaz sudu, veštak je odgovoran ne samo prema sudu već i prema stranama. Pitanje odgovornosti od posebne je važnosti u slučaju pogrešnih zaključaka ili prekršaja medicinske specijalnosti. U tim slučajevima veštaku se može staviti na teret pogrešno prihvatanje predmeta. Samo veštak po sebi može proceniti kompetentnost na nekom polju i on je obavezan da se o tome opredeli i prema sudu i stranama u postupku.

U jednom predmetu pred nemačkim sudom tužbom se zahtevalo dosuđivanje rente na ime nematerijalne štete. Sud je veštačenje poverio rukovodiocu jedne klinike, ali je on takav nalog izdao svom asistentu koji je nestručno postupio proveravajući ravnotežu pacijenta. Tom prilikom došlo je do oštećenja sluha. Pacijent je morao da bude

³⁵ *Ibid.*

³⁶ Radišić, *Medicinsko pravo*, str. 323.

tretiran stacionarno i bio je otpušten s trajnim posledicama radno nesposobnog lica.³⁷ Odgovornost lekara dokazana je u parnici koja je usledila. U anglosaksonskom pravu takođe je usvojena praksa u kojoj su neki sudovi pozitivno rešili parnice podignute protiv veštaka.³⁸ Ipak, presude većinom ne ulaze u sadržaj veštačenja već u druga pitanja rada forenzičara. Sudovi smatraju da imunitet ne sprečava parnicu protiv profesionalnih veštaka zbog njihovog nemarnog postupanja u davanju mišljenja. Tužbe se po pravilu pozivaju na nekompetentnost i odsustvo pažnje, što je dovelo do nemogućnosti da tužilac ostvari naknadu štete koja mu pripada. Odbrana se prvenstveno zasniva na tome da imunitet štiti veštaka od odgovornosti. Vrhovni sudovi smatraju da imunitet postoji, ali da i on treba da bude ograničen u svom obimu. Imunitet treba zaštititi uvek kad se posumnja da je reč o klevetanju veštaka ili odmazdi stranke koja izgubi spor zbog za nju nepovoljnog veštačenja. U svim drugim slučajevima ima mesta odgovornosti i njeno nametanje ima svrhu da ohrabri veštake da budu savesniji i tačniji u svom radu. Veštaci su većinom profesionalci u svom radu i kao takvi subjekti odgovornosti, što je u skladu sa očekivanjima da službe povezane s parnicom budu tretirane na jednak način. Po mišljenju suda nije na mestu argument da bi to dovelo do poteškoća da se pronađe veštak. Nema razloga da lekari profesionalci ovde budu više zaštićeni jer podležu istom standardu pažnje primenjivom na druge oblasti medicinske prakse. Odgovarajući na kritike da prihvatanje odgovornosti može dovesti da se krug parnica

nikad ne zatvara, sud je istakao da bi to produžilo postupak praktično za još jednu parnicu. Sud je pošao od toga da se dozvoljava tužba protiv advokata kao procesnih subjekata za njihovu lošu praksu i da i veštaci treba da imaju takav tretman. Osim toga, u očima suda veštak neke stranke u izvesnom smislu postupa kao njen savetnik ili punomoćnik, što bi moglo dovesti u pitanje to da bude objektivan i nezavisan svedok. Veštak je plaćen da pruži uslugu vezano za zahtev tužioca.³⁹ U ovim slučajevima može se jasno sagledati evolucija stava u pogledu imuniteta veštaka.

Ilustrativan je slučaj iz sudske prakse gde je odlučeno da su veštaci-psihijatri postupali suprotno Zakonu o poverljivosti medicinskih informacija pošto su poslodavcu izneli detalje o psihijatrijskom pregledu zaposlenog.⁴⁰ Po shvatanju suda, ovaj slučaj uključuje i više nego nemarno postupanje veštaka zbog činjenice neovlašćenog otkrivanja poverljivih podataka. Slučaj takođe redefiniše odnos lekar – pacijent kao odnos između onoga ko pregleda i onoga ko je pregledan. Radilo se o tome da je zaposleni M. P. zatražio da ode na bolovanje zbog stresa i upućen je na pregled koji je zakazan i plaćen od strane poslodavca. Dva psihijatra su pregledala M. P. i sačinila detaljan izveštaj, uključujući i mišljenje da zdravstveno stanje može biti povezano s problemom prevelikog uzimanja alkohola. Pregled je rezultirao time da je poslodavac tražio od zaposlenog da ide na tretman odvikavanja od alkohola, uslovljavajući to daljim radom i pretnjom otkazom. Kad je odbio da se podvrgne programu lečenja od alkohola, zaposleni je otpušten. U tužbenom zahtevu koji je usledio on je naveo da nikad nije ovlastio

37 E. Deutsch, *Medizinrecht/Arztrecht, Arzneimitelrecht und Medizinprodukte-recht*, Berlin, 1997, str. 224.

38 New Jersey Supreme Court, *Levine v. Wiss and Co.* (1984); California Court of Appeals, *Matcco Forge Inc. v. Arthur Young & Co.* (1992); Missouri Supreme Court, *Murphy v. A. A. Matthews* (1992).

39 *Wintoll LLMD of Michigan v. Jackson-Cross, RICHARDS/WALTER, o. c.*, str. 108.

40 Apelacioni sud Kalifornije, *Pettus v. Cole et. al.* (1996).

lekare da poslodavcu otkriju punu informaciju o njegovom pregledu. Nijedan od psihijatarata nije pribavio pismeni pristanak od ovog pacijenta da iznese tu informaciju.

Sudska praksa u Srbiji o pokretanju odgovornosti veštaka veoma je oskudna, i u jednom delu i ne postoji. Sudovi cene veštačenje kao jedno od dokaznih sredstava i u tom smislu postupaju. Mera do koje sudovi idu u pogledu verodostojnosti i kompetentnosti veštačenja u presudama potvrđena je u nekoliko presuda koje su se odnosile na protivrečna mišljenja veštaka. Naime, sud tada nije ovlašćen da po slobodnom sudijskom uverenju ceni nalaze i mišljenja veštaka, već je dužan da tu protivrečnost otkloni ponovnim saslušanjem istih ili drugih veštaka.⁴¹ U pojedinim slučajevima sud se izjašnjavao u žalbenom postupku o pritužbi stranke zbog razloga manjkavosti nalaza veštaka i takve žalbe su bile odbijene.⁴² Ovo me treba dodati da po zakonu sud može, na zahtev stranke, rešenjem naložiti veštaku da naknadi troškove koje je prouzrokovao svojim neopravdanim nedolaskom ili neopravdanim odbijanjem da vrši veštačenje.⁴³

Posmatrajući tzv. nadnacionalno pravo u evropskim okvirima već duže je aktuelno pitanje odgovornosti svih učesnika u pravnim postupcima, pa i veštaka na odgovarajući način. Sudu se daju ovlašćenja za efikasnije vođenje postupka, pa se predviđaju sankcije umanjenja naknade, plaćanja troškova ili

naknade štete od strane sudskog veštaka koji ne podnosi nalaz ili neopravdano kasni sa podnošenjem nalaza. Na zahtev stranke, sud može rešenjem naložiti veštaku da naknadi troškove koje je prouzrokovao svojim neopravdanim nedolaskom ili neopravdanim odbijanjem da vrši veštačenje⁴⁴

4. Zaključak

Razmatranje problematike prava, obaveza i odgovornosti sudskog veštaka nameće nekoliko važnih pitanja koja zadiru u osnovne institucije veštačenja, njegove pozicije u odnosu na druge procesne učesnike, kao i zakonitost rada sudskih veštaka. Uloga veštaka je omeđena posebno materijalnim pravom, ali jednako i procesnim, krivičnim i građanskim zakonima. Vezano za medicinske veštake, ističu se naročito profesionalna i etička pravila i stoga staleška odgovornost po toj osnovi. Lekari koji veštače treba da budu svesni važnosti njihove uloge i raznovrsnih izazova da ne pogreše u svom nalazu. Preovlađuje stav da se opasnost krivičnog gonjenja ili građanske odgovornosti veštaka može izbeći ukoliko se u rad ulože potrebno znanje, veština, iskustvo i pažnja.

Doktrina o imunitetu veštaka, odnosno o izuzimanju od odgovornosti jasno pokazuje kako različiti faktori imaju uticaj na eroziju tog imuniteta. U razvijenim zemljama ovim predmetima prilaze s posebnom pažnjom. U praksi Srbije još uvek ima problema u izvođenju odgovornosti i sudsku praksu u tom pravcu treba bolje istražiti i poboljšati. To je dobro vidljivo kad se dešava da sudovi često ne podnose krivičnu prijavu protiv veštaka za netačna ili tendenciozna svedočenja, već to

41 Odluka Saveznog suda Kzs. br.3/1998 od 1. jula 1998; Rešenje Okružnog suda u Nišu, Gž. 3914/2006 od 28. februara 2006.

42 Rešenje Okružnog suda u Beogradu Kž. 3046/91 od 17. decembra 1991. godine; Odluka Višeg suda u Podgorici broj Kž. 454/91 od 20. marta 1992. godine; Presuda Okružnog suda u Beogradu Gž. br. 4030/1994. godine; Presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. br. 1402/97 od 17. decembra 1997. godine; Rešenje Okružnog suda u Čačku, 1037/07 od 27. juna 2007. godine.

43 Član 254. stav 3. ZPP-a; Radišić, Medicinsko pravo, str. 322.

44 EU Direktiva o načelima građanskog postupka za unapređivanje ostvarivanja pravde, R (84) 5, 28. februar 1984. (Petrović Škero, V., o. c., str. 107).

prepuštaju strankama. Najčešće sudija „kaznjava“ veštaka tako što ga više ne angažuje, što ne znači da neće biti pozvan u drugom predmetu. Kada je reč o parnici, treba naglasiti da su od značaja praktično sve procesne radnje učesnika, počev od suda, stranaka pa i veštaka. Tako dolazi do svojevrstne provere i ocene veštačenja, sa mogućnošću da zainteresovane stranke, još u toku samog suđenja, prigovore nalazu i mišljenju veštaka. Tom cilju služe i ovlašćenja suda da traži pojašnjenje nalaza putem ponovnog saslušanja veštaka ili, u krajnjem, da naloži drugo veštačenje.

Posmatrajući sporna pitanja veštačenja u Srbiji zaključuje se da za njih postoje odgovarajuća pravna rešenja, ali da su ona nedovoljna, zbog čega treba da budu predmet dopune i revizije. To je u velikoj meri započeto izradom novog zakonskog teksta koji uređuje sudsko veštačenje. Bez obzira na ovaj zakonodavni rad koji načelno treba ohrabriti, u činjeničnoj i pravnoj osnovi svake odgovornosti veštaka stoje izvesno poštovanje sudske procedure, dosledna primena krivičnih propisa i poštovanje opštih pravila građanske odgovornosti.